

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02.067>

Мальчикова Д. С.¹
Пилипенко І. О.¹

0000-0002-7197-8722
 0000-0001-6640-1163

Остапенко П. О.^{2,3}

0000-0002-2656-7377

¹ Херсонський державний університет, Херсон

² Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

³ ГО «Товариство дослідників України», Київ

Просторові та суспільні виклики відновлення деокупованих територій Херсонщини¹

УДК 911.7:341.383(477.72):351(045)

Дослідження пропонує новий погляд на суспільно-просторові трансформації в межах територій, які зазнали масштабної військової агресії, спираючись на досвід 17-ти правобережних територіальних громад Херсонської області, звільнених восени 2022 р. після майже 9 місяців окупації. Період окупації, посилення військової агресії, жаклива катастрофа Каховського водосховища і активні бойові дії в межах регіону, спричинили багатомірні наслідки у суспільному і просторовому аспектах: масові переміщення і скорочення населення, змінення вікової структури населення, знелюднення населених пунктів, численні пошкодження і руйнування об'єктів житлової, соціальної, комунальної та транспортної інфраструктури, промислових підприємств, екологічні проблеми. Використовуючи методологію кейс-стаді і тематичний аналіз, дослідження вказує на нові виклики у процесі відновлення деокупованих територіальних громад: загрози зміни категорій і функцій населених пунктів, спрощення соціально-просторової структури на тлі кардинальних змін людності населених пунктів, виклики у відновленні економічної діяльності і фінансовій децентралізації. На прикладі аналізу демографічних процесів і просторових наслідків військової агресії в межах 225 населених пунктів деокупованих територіальних громад правобережжя Херсонської області дослідження концептуалізує питання оцінювання втрат людського потенціалу і соціально-просторової структури його відтворення, що є необхідним під час формування заходів з повоєнної відбудови і відновлення на регіональному і місцевому рівнях.

Ключові слова: російсько-українська війна, територіальні громади, деокупація, децентралізація, повоєнне відновлення.

Актуальність теми дослідження

Регіони України, що зазнали окупації й активних бойових дій, демонструють надзвичайні масштаби руйнувань [1], а також численні негативні демографічні результати і нові демографічні патерни на різних просторових рівнях [2]. Сьогодні

ми не маємо відповіді, як довго триватиме війна, скільки ще територій буде перетворено на мілітаризовані бедленди і яку міграційну динаміку ми можемо очікувати. Проте і погодитися із твердженнями перших місяців широкомасштабного вторгнення, що «відбудова України почнеться»

¹ Research for this article was supported in part by the 2024 BridgeUSA Ukrainian Academic Fellows Program, a program funded by the U.S. Department of State's Bureau of Educational and Cultural Affairs (ECA) with additional funding provided by Harvard University and administered by American Councils for International Education. The opinions expressed herein are the author's own and do not necessarily express the views of either the Bridge USA or American Councils.

Цитування:

Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О., Остапенко П. О. Просторові та суспільні виклики відновлення деокупованих територій Херсонщини. *Український географічний журнал*. 2025. № 2 (130). С. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.02.067>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025.

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

ся, як тільки закінчиться війна» [3] не можливо, адже відновлення і реконструкція вже тривають в умовах конфлікту [4], а наприкінці третього року війни ми маємо перші результати відновлення територіальних громад в межах деокупованих територій і регіонів, які постраждали від активних бойових дій.

Дослідження розвиває новий погляд на суспільно-просторові трансформації в межах територій, які зазнали масштабної військової агресії, спираючись на досвід 17-ти правобережних територіальних громад Херсонської області (далі — територія дослідження), звільнених восени 2022 р. після майже 9 місяців окупації. Для формування концептуальної рамки дослідження було обрано кілька дискусійних аспектів питання щодо:

- визначення ключових викликів у процесі відродження деокупованих територіальних громад (далі — тергромад) і їхнього прогнозування на основі аналізу втрат людського потенціалу;
- окреслення трендів основних змін соціально-просторової структури на тлі зменшення людності населених пунктів і масштабних руйнувань інфраструктури;
- визначення ризиків, які загрожують відродженню економічної діяльності в межах тергромад і регіонів, що зазнали суттєвих втрат і перебувають нині в умовах воєнного конфлікту.

Оцінювання втрат людського потенціалу, масштабів руйнування житлової, комунальної, соціальної інфраструктури є необхідним під час формування заходів з повоєнної відбудови і постконфліктної реконструкції на регіональному і локальному рівні.

Стан вивчення питання, основні праці

У роботах останніх десятиріч, присвячених повоєнній відбудові і реконструкції в зонах військових конфліктів [5–7], в тому числі і в Україні [8] вказується на численні виклики, пов'язані із відновленням життєдіяльності уражених війною територіальних громад, інфраструктури, економіки, соціальної сфери.

Масштабне дослідження трансформаційних процесів, спричинених військовими діями [9] обґрунтовує зміни орієнтирів регіонального розвитку та нові пріоритети післявоєнного відновлення для різних типів тергромад та території, які різною мірою постраждали від ведення бойових дій і мають різні моделі спроможності, стій-

кості та функціональності. Праці, які присвячені містобудівним завданням і принципам відновлення територій, зруйнованих внаслідок бойових дій наголошують [1, 10] на складності методологічних завдань, що стосуються пріоритетності відновлення, переліку об'єктів, що підлягають і не підлягають відновленню, орієнтовних термінів відновлення, а також на проблемах реалізації програм і планів відновлення, визначення містобудівної основи для розвитку територій тощо. Роботи економічного профілю обґрунтовують процедури компенсації понесених збитків громадянами та підприємствами на основі узагальнення судової практики національних судів і аналізу різноманітних підходів відшкодування шкоди у контексті відновлення порушених прав громадян [11], також відшкодування економічного та фінансового збитку, завданого культурній спадщині [12]. Зауважимо, що дослідження і оцінки економічних і демографічних втрат на прикладі українського Донбасу до початку широкомасштабного вторгнення [13] хоча не є співставними з масштабами втрат і руйнувань після 24 лютого 2022 р., проте надають обґрунтовані висновки щодо необхідності комплексної широкомасштабної програми повоєнної реконструкції, що фінансуватиметься державою та міжнародними донорами.

Нааявні також праці [14–16], присвячені проблемам використання даних ДЗЗ для збору доказів збитків, завданих військовими діями російської армії в Україні, зокрема оцінюванням деградації земельних ресурсів, екологічних наслідків, руйнування природних екосистем, споруд та будівель. Використання даних дистанційного зондування обґрунтовується як першочерговий інструмент для моніторингу впливу військових конфліктів на навколишнє середовище і загальної оцінки ураження території бойовими діями, проте він не дає змоги оцінити втрати у людському вимірі (соціальному, гуманітарному, психологічному тощо). При цьому, окремі дослідження [17] виявляють механізми подолання негативних психосоціальних наслідків збройного конфлікту (низький рівень психологічного благополуччя, соціально-економічні та гуманітарні проблеми, проблеми особистої безпеки, гострі психологічні переживання та емоційні проблеми, проблеми соціальної адаптації до нових умов існування) і вказують на необхідність розробити та запровадити комплексну систему психосоці-

альної допомоги постраждалим від війни, в тому числі шляхом формування мережі центрів та закладів соціально-психологічної допомоги.

Не зважаючи на наявність численних досліджень, вони не надають повноцінного уявлення щодо трансформацій, які відбуваються з просторовою основою суспільної життєдіяльності, зокрема із системою розселення населення, в контексті просторових і демографічних втрат і змін населених пунктів на локальному рівні. Населені пункти і екстична мережа формують каркас суспільної життєдіяльності [18], проте більш важливо, що саме вони є сьогодні основою затвердження децентралізованої адміністративно-територіальної структури України. Через рік після повномасштабного російського вторгнення емпіричні висновки з України демонструють [19], що децентралізація системи управління сприяла стійкості в умовах тривалої та надзвичайної кризи воєнного часу. А свідчення посткатастрофічного відновлення після надзвичайних природних лих [20] вказують на зв'язок між здатністю громади розробляти механізми колективної відповіді на катастрофу та існуючою моделлю поселення: процес колективного усвідомлення після катастрофи тісно пов'язаний зі сценарієм перед катастрофою, повсякденними практиками і відносинами, що водночас стає інструментом пом'якшення соціального ризику. Тому розуміння нових просторових і суспільних контекстів в межах низових систем розселення, на рівні територіальних громад, може спрямувати на переосмислення питань, пов'язаних із перспективами повоєнного відновлення України.

Метою дослідження є узагальнення тенденцій демографічних процесів і оцінювання просторових наслідків військової агресії в регіонах, які зазнали масштабної військової агресії, окупації, а нині відновлюються в умовах конфлікту.

Методи дослідження

Дослідження базувалося на даних анкетування територіальних громад, та польовому етапі збору емпіричних даних щодо зруйнованих об'єктів. Дослідження проводилося в період 24 лютого 2022 р. — 14 вересня 2023 р. в межах 225 населених пунктів сімнадцяти територіальних громад Херсонської області, що були звільнені восени 2022 р. після майже 9 місяців окупації.

Дослідження продовжує концептуалізацію оцінювання втрат в межах територій, уражених внаслідок військової агресії [21], що є необхідним під час формування заходів з повоєнної відбудови і постконфліктної реконструкції на регіональному і локальному рівні. Використовуючи методологію «кейс-стаді» і тематичний аналіз, дослідження виклики у процесі відродження деокупованих територій: загрози зміни категорій і функцій населених пунктів, спрощення соціально-просторової структури на тлі кардинальних змін щільності населених пунктів, виклики у відродженні економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Стрімка окупація південних і східних регіонів України під час широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 р. супроводжувалася різними формами фізичного насильства, економічної експансії та соціального тиску. Окупаційний урбіцид та екоцид з прямими та опосередкованими деструктивними наслідками [22] визначив зміни просторової та суспільної структури населених пунктів. Восени 2022 р. 17 правобережних територій Херсонської області були звільнені, проте невдалість спроб «окупації почуттів» [23] разом із вимушеною необхідністю для окупантів залишити частину Херсонської області, спричинили жорсткий постокупаційний урбіцид та екоцид з боку російської армії: посилення військової агресії, жаклива катастрофа Каховського водосховища [24] і активні бойові дії вздовж усієї лінії фронту, яка проходить фактично по руслу р. Дніпро у нижній його течії.

Здійснений аналіз пошкоджень і руйнувань в межах деокупованих територій Херсонської області в період дослідження показав масштабні руйнування житла, інфраструктури, втрати у людському і просторовому вимірах. Війна призвела до масових переміщень і скорочення населення, спотворення вікової структури населених пунктів. Масштаби пошкоджень від війни в межах правобережних територій Херсонщини надзвичайні, оскільки саме через територію області тривалий час проходила і проходить зараз лінія фронту, а на території області було розташовано важливі транспортні вузли та інфраструктурні об'єкти окупаційних військ.

Уявлення про пошкодження та прямі втрати від військової агресії можна отримати як через

кількісні показники, так і через їхнє якісне оцінювання з точки зору можливостей збереження спроможності територій та відновлення їх добробуту. Так, наприклад, в період дослідження в деокупованих територіях було зафіксовано пошкодження 14 тис. 953 об'єктів, зокрема 12 тис. 626 (84,5 %) приватних житлових будинків, 950 (6 %) багатоквартирних будинків та 1377 (9,5 %) об'єктів комунальної, соціальної, транспортної і виробничої інфраструктури. Серед таких об'єктів заклади охорони здоров'я, центри надання соціальних послуг, заклади дошкільної освіти, загальної середньої освіти, мистецькі, спортивні школи, будинки культури і бібліотеки, поштово-відділення, друкарні, музеї тощо.

Загалом 69 % пошкоджень відбулися внаслідок влучання боеприпасів, 4,5 % — внаслідок влучання ракет, 26,5 % — внаслідок інших дій російських військ, в тому числі дій диверсійних груп. Разом з цим спостерігаються суттєві відмінності в обсягах пошкоджень між окремими територіями (рис. 1) і в межах різних насе-

них пунктів однієї територіальної громади. І це пов'язано не тільки із близькістю до лінії фронту, але перш за все із наявністю важливих об'єктів житлової, соціальної та транспортної інфраструктури. Так, майже 24 % із загальної кількості пошкоджених бойовими діями об'єктів розташовані в межах міста Херсон. Херсон, як адміністративний центр області, зазнав найбільше уражень не тільки приватних житлових будинків, але і багатоквартирних будинків, та інфраструктурних об'єктів, особливо — соціальної інфраструктури.

Акцентуємо просторову нерівномірність руйнувань в межах населених пунктів деокупованих територій: 53 % пошкоджених об'єктів зосереджені у 8 з 225 населених пунктів (Херсон, Нововоронцовка, Комишани, Антонівка, Посад-Покровське, Велика Олександрівка, Правдине, Архангельське), натомість 67 населених пунктів не зазнали в період дослідження ніяких руйнувань. Проте важливо, що навіть при відносно невеликій кількості зруйнованих об'єктів в межах на-

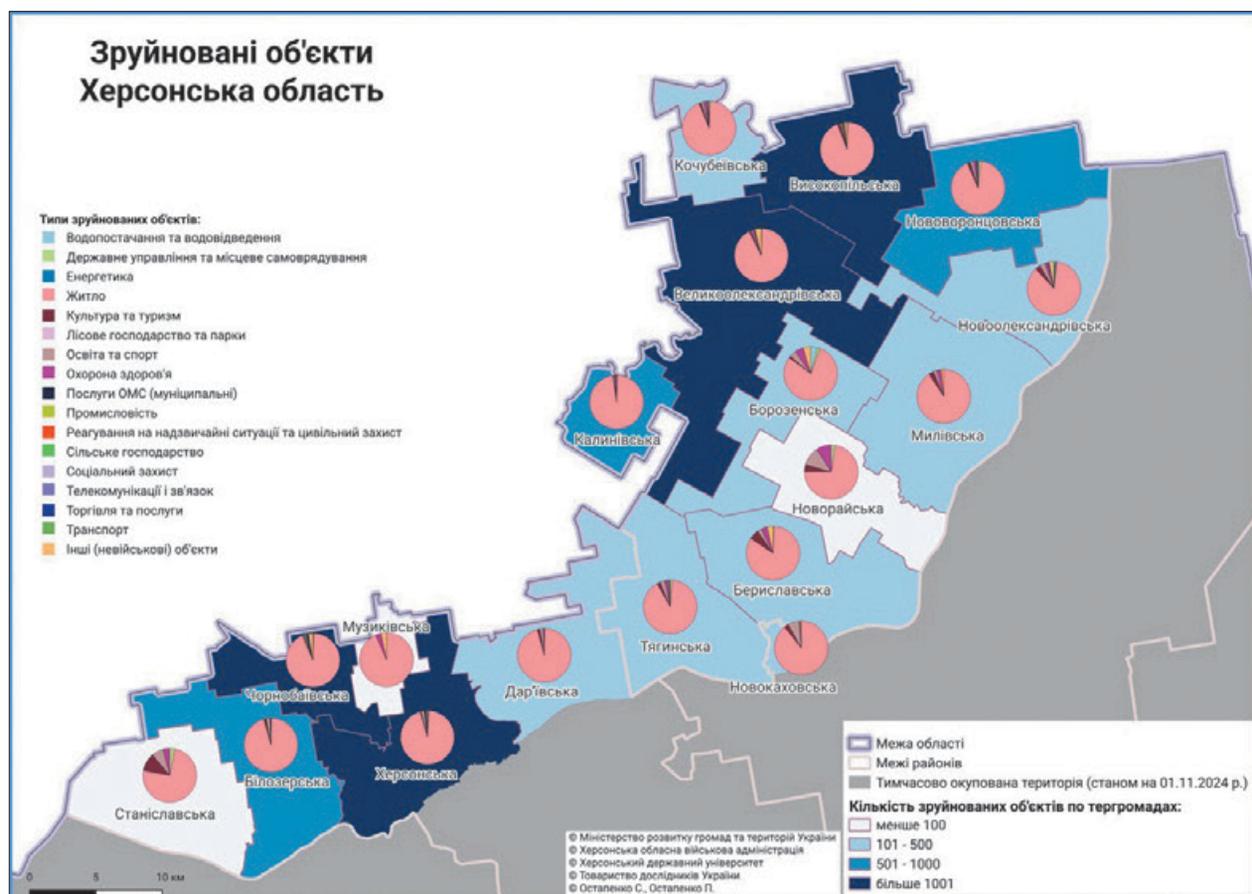

Рис. 1. Зруйновані (пошкоджені) об'єкти житлового фонду, соціальної та виробничої інфраструктури правобережних територіальних громад Херсонської області (24.02.2022 р.—14.09.2023 р.)

селеного пункту, в їх числі як правило, в першу чергу об'єкти соціальної інфраструктури (садочки, школи, заклади первинної і вторинної медичної допомоги, бібліотеки і будинки культури тощо) чи комунальної інфраструктури (системи водопостачання і водовідведення, електропостачання і т.д.). Це говорить про цілеспрямованість дій окупантів на знищення соціально-просторової основи повоєнного відновлення тергромад. Загалом в межах території дослідження пошкоджено чи повністю зруйновано:

- 46 бібліотек і 7 музеїв;
- 101 будинок культури і 3 культурно-мистецькі заклади;
- 40 об'єктів систем водопостачання і водовідведення, газопостачання, електропостачання;
- 235 об'єктів системи освіти (66 закладів дошкільної освіти, 126 закладів загальної середньої освіти і 10 — позашкільної освіти, 10 об'єктів закладів вищої освіти і 7 — фахової передвищої освіти, 4 спортивні заклади і 5 ДЮСШ, 7 мистецьких шкіл);

- 107 закладів первинної медичної допомоги і 44 заклади спеціалізованої та вторинної медичної допомоги.

Також суттєві втрати локальної транспортної інфраструктури — пошкоджено чи зруйновано 19 об'єктів, в тому числі 2 автовокзали, 6 автомобільних доріг, 5 автомобільних і залізничних мостів, 5 залізничних вокзалів, аеропорт.

У цілому наслідки війни охоплюють не лише руйнування та пошкодження інфраструктури, виробничих об'єктів, суспільних інституцій, а й перш за все — втрати людського капіталу. Серед ключових демографічних «антирезультатів» деокупованих тергромад такі:

1) абсолютне скорочення населення склало понад 317 тис. осіб, що фактично дорівнює загальній чисельності Херсонської тергромади, причому найбільший відсоток в скороченні населення має саме м. Херсон (рис. 2);

2) відносне скорочення населення звільнених правобережних тергромад Херсонської області станом на 1 квітня 2023 р. склало 67,34 %

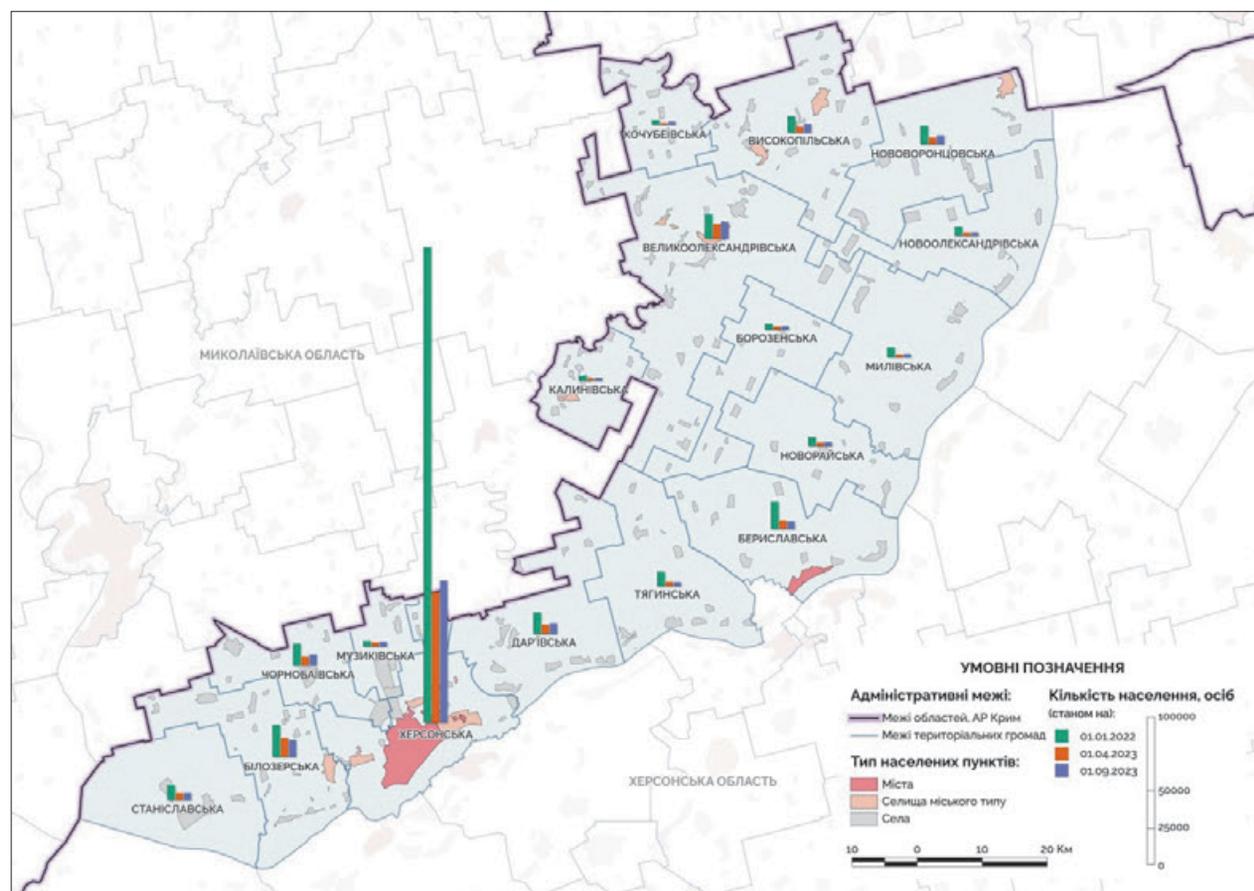

Рис. 2. Зміни чисельності населення деокупованих територіальних громад Херсонської області (24.02.2022 р. – 14.09.2023 р.)

Таблиця 1. Групування населених пунктів за показниками динаміки повернення/подальшого відтоку населення (1 квітня — 1 вересня 2023 р.)

Тренд	Повернення населення					Відсутність динаміки	Подальше скорочення	
	Показник	> 50 %	30–49,9 %	20–29,9 %	10–19,9 %		0–9,9 %	0
Кількість населених пунктів	2	5	16	51	87	25	31	8
Середня людність населених пунктів в цій групі	222	110	423	483	1344	32	349	1190

або понад $\frac{2}{3}$ від чисельності населення на початку 2022 р.;

3) у скороченні населення найвищі відносні показники мають обидві міські територіальні громади Правобережжя (Херсонська та Бериславська) та дві придніпровські (Милівська та Тягинська);

4) статева і вікова структура населення є сильно деформованою із катастрофічним зменшенням частки дітей та підлітків і зростанням частки людей старше працездатного віку. Це становить найбільшу загрозу для повоєнної відбудови і відновлення. Загалом в межах території дослідження частка дітей та підлітків становить 9,35 %, осіб працездатного віку — 39,43 %, а людей старше працездатного віку — 51,21 %. У 26 деокупованих населених пунктах Херсонщини частка людей старше працездатного віку становить від 60 до 100 %.

Разом з тим, демографічні втрати від воєнних дій поки що важко повною мірою оцінити. Не зважаючи на близькість лінії фронту, катастрофу Каховського водосховища, населення повертається на деокуповані території [2]. У локальному контексті міграційна активність детермінується численними чинниками, де поряд із раціональним вибором і рішеннями провідне місце можуть займати психологічні, емоційні складники, посилення ідентичності і регіональної приналежності. Так, кейси міграційних процесів деокупованих територій демонструють як передбачувані, так і неочікувані результати:

- зростання концентрації населення в найбільш за чисельністю населених пунктах, не зважаючи на абсолютне скорочення людності у всіх населених пунктах;

- наявність чи відсутність пошкоджень внаслідок бойових дій суттєво не впливає на динаміку повернення/не повернення людей і загаль-

ні демографічні втрати в межах територій; найбільш населені пункти, навіть за умов високого рівня пошкоджень внаслідок бойових дій, показують найкращі результати щодо повернення людей після деокупації;

- в середньому невеликі за людністю населені пункти як правило демонструють кращі тенденції відновлення населення ніж ті, які більші за розміром чи виконують адміністративні функції.

Завдяки таким процесам, у демографічній ситуації деокупованих територій Херсонської області, незважаючи на масштабні руйнування і складну безпекову ситуацію, останні пів року можна спостерігати певні позитивні тенденції. Якщо у квітні 2023 р. населення цих територій складало лише 32,6 % від довоєнної кількості населення, то у вересні 2023 р. — вже 35,8 %. Проте в межах окремих населених пунктів динаміка повернення/подальшого відтоку населення дуже різниться (*табл. 1*).

Окрім виклики такі демографічні зміни в межах населених пунктів деокупованих територій формують у контексті змін нормативних підходів до визначення категорій населених пунктів. З 26 січня 2024 р. набрав чинності Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», який у руслі продовження деколонізації АТУ оновив класифікацію населених пунктів України встановив порядок їх утворення та ліквідації, перейменування, а також зміни статусу. Зокрема ст. 1 цього документу визначає, що основними категоріями населених пунктів є міста, селища і села, зокрема:

- місто є населеним пунктом з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тис. осіб;

Таблиця 2. Розподіл населених пунктів деокупованих територій Херсонської області за чисельністю населення

Дата	Кількість населених пунктів з чисельністю населення:								
	0–10	11–50	51–100	101–200	201–500	501–1000	1001–4999	5000–9999	10 000 і більше
01.01.2022	7	9	32	38	44	39	47	6	3
01.04.2023	25	45	29	34	55	16	19	1	1
01.09.2023	22	42	27	32	57	21	22	1	1

• селище є населеним пунктом з переважно садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 5 тис. осіб;

• село є населеним пунктом із садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить менше 5 тис. осіб.

Через призму оновленої законодавчої класифікації і використовуючи аналітичний підхід поділу населених пунктів за чисельністю населення, мережа населених пунктів деокупованих територій виглядає таким чином (*табл. 2*).

Фактично наведені зрушення показують численні виклики з точки зору збереження мережі населених пунктів у разі закріплення існуючої ситуації із кількістю і динамікою повернення населення:

• статус міста може зберегти лише обласний центр, м. Херсон, оскільки чисельність населення м. Берислав, що до війни складала майже 12 тис. осіб, сьогодні становить трохи більше 3 тис. осіб, що є недостатнім навіть для категорії селища;

• станом на 1 вересня 2023 р. серед селищ (було 12), які після набрання чинності законом автоматично набули статусу селищ, в межах деокупованих територій новий статус може зберегти лише Білозерка з населенням 5,5 тис. осіб, а інші 11 населених пунктів не відповідають цій категорії за чисельністю населення;

• кількість знелюднених населених пунктів, яка перед війною становила 7, зросла до 13, але іще в 9 селах чисельність населення становить 10 і менше осіб, їх фактично теж можна розглядати як потенціно знелюднені населені пункти або такі що перебувають під загрозою знелюднення;

• відбулося суттєве зростання частки малих сіл, з чисельністю до 500 осіб: якщо у 2022 р. у межах території деокупованих територій їх частка становила 57,8 %, то у вересні 2023 р. — 80 %;

• спостерігається зниження питомої ваги у концентрації населення населених пунктів з чи-

сельністю понад 5 тис. осіб: якщо до війни частка таких пунктів складала 4 % і вони концентрували 72,6 % населення, то у вересні 2023 р. ці показники вже склали відповідно 0,9 % і 46,4 % населення.

Такі зміни надають уявлення про фактично нові патерни екстичної мережі у регіонах, що зазнали найбільш масштабних втрат внаслідок окупації і активних бойових дій. Це спрямовує на переосмислення питань, пов'язаних із розвитком соціальної сфери. Так, наприклад, катастрофічне зростання частки мало- і середньочисельних населених пунктів (90 % з чисельністю менше 1 тис. осіб) може надалі викликати суттєве спрощення соціально-просторової структури деокупованих територій, особливо на тлі значних руйнувань об'єктів соціальної сфери внаслідок влучання боєприпасів, ракетних обстрілів тощо.

Зауважимо, що одразу після деокупації в межах усіх 17-ти територій було розпочато відновлення критичної інфраструктури: електромережі, дороги, залізничне сполучення, газопостачання, водогони, мобільний та інтернет-зв'язок. У черзі невідкладних заходів визначено відбудову закладів охорони здоров'я, відновлення і відбудову мережі освітніх закладів, забезпечення хоча б тимчасовим житлом тих, хто його втратив. Проте довгострокова повоєнна стратегія розвитку має містити:

• збереження і відновлення людського потенціалу територій, стимулювання повернення людей, які виїхали за кордон, і внутрішньо переміщених осіб;

• відновлення економіки територій в цілому і стабільне зростання їх конкурентоспроможності;

• створення робочих місць і постійних джерел генерування доходів, заохочення програми підтримки і розвитку підприємництва;

• розвитку системи надання соціальних послуг з урахуванням нових потреб, нових соці-

альних категорій, нової статево-вікової структури населення і змін людності населених пунктів;

- ліквідацію наслідків ураження навколишнього середовища в результаті бойових дій;
- відбудову населених пунктів з урахуванням: реальних потреб людей, ландшафтних особливостей території, принципів сталості, екологічності та естетики.

Звичайно, усі ці коротко- і довгострокові заходи повоєнного відновлення потребують співпраці із міжнародними донорами, стало фінансування в межах спеціальних програм і проектів підтримки і прямих іноземних інвестицій. Результати спільного дослідження Світового банку, ООН, Європейської комісії та України свідчать [4], що післявоєнне відновлення України потребуватиме \$411 млрд, що в 2,6 рази перевищує ВВП України в 2022 р. Тому стійкість української економіки у воєнний час залежить не тільки від внутрішніх факторів, а й від міжнародної допомоги. Зростання ділової активності в межах деокупованих територій стає важливим стимулом для відновлення економіки. Заслужують на увагу в цьому контексті наявні міжнародні проекти, спрямовані на вирішення критичних проблем в територіальних громадах, які сильно постраждали від повномасштабного вторгнення Росії. Таким прикладом є програма розвитку ООН (ПРООН) в Україні та Агентства ООН у справах біженців з реабілітації та відновлення постраждалих від війни територій в Україні [25]. Проект «Діяльність проти розмінування та повернення внутрішньо переміщених осіб на півдні України» спрямований на вирішення критичних проблем для внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих від війни людей щодо можливості повернутися, відновити та відбудувати свої домівки попри численні виклики: наявність мін і вибухонебезпечних пережитків війни, зруйноване житло та соціальну інфраструктуру, а також втрату особи та цивільних документів. Окрім надання можливості переміщеним особам повернутися до своїх домівок, цей проект зосереджений на посиленні спроможності представників громадськості та громадянського суспільства, які надають правові та захисні послуги в цільових районах півдня України, зокрема в Миколаївській та Херсонській областях.

Проте необхідно врахувати висновки [26], що планування та впровадження проектів рекон-

струкції в громадах і регіонах, які зазнали багатовимірних втрат внаслідок воєнних конфліктів, є набагато складнішим, ніж очікувалося, і часто розглядається як неналежна реакція з боку практиків, агенцій з надання допомоги та уряду. Його дослідження проектів реконструкції та розвитку в Косово показало, що полегшення планування постконфліктної реконструкції на локальному рівні надзвичайно важливо мати ефективний загальнодержавний гнучкий партисипативний механізм консультацій та координації між місцевими та міжнародними установами, що діють у країні.

Короткий огляд економіки України до та протягом перших десяти місяців широкомасштабного вторгнення [3] представляє попередні міркування щодо відновлення і повоєнного розвитку економіки. Зокрема, наголошується, що хоча економічне зростання України поступалося багатьом аналогам у роки, що передували вторгненню, Україна має певні економічні та інституційні переваги порівняно з більшістю країн на подібному рівні розвитку. Хоча ці сильні сторони мають полегшити реконструкцію, багато видів діяльності, що мають найбільший економічний внесок, зокрема в експорт, забезпечуються у східних регіонах, які або були тимчасово окуповані, або стикаються з більшою загрозою російської військової агресії. Державні фінанси України перебувають у глибокому дефіциті, тому відновлення високих доходів від експорту має вирішальне значення для економічного відновлення України. Разом з тим, як показує аналіз [27] країни, охоплені війною, стикаються з низкою проблем у залученні прямих іноземних інвестицій і розвитку національної економіки, заснованої переважно на використанні природних ресурсів:

1. Проблематично використовувати власні ресурси через брак технічних можливостей і фінансових ресурсів, крім того, заради сприяння відновленню економіки можуть надаватися великі преференції глобальним компаніям на противагу не дуже вигідним умовам для місцевого бізнесу.

2. У зонах воєнних конфліктів інфраструктура, пов'язана з ресурсокористуванням (земельні, водні, лісові ресурси тощо), часто зазнає ризиків повторних атак. Забезпечення безпеки такої інфраструктури є часто дорогим і не завжди повністю важливим.

3. У зруйнованих війною країнах тиск на реальну ревальвацію національної валюти на початку переходу до відновлення економіки також залежить від великих надходжень донорської допомоги та інших фінансових ресурсів. Оскільки реальне підвищення курсу може стати серйозною проблемою для експортної конкурентоспроможності країни, це може стати проблемою політики місцевих компаній.

4. Економіки, які значною мірою залежать від виробництва та експорту одного чи двох товарів, також дуже вразливі до змін міжнародного попиту та цін. Таким чином, «ресурсний фонд» під час постконфліктних перехідних періодів може бути втраченою можливістю.

При цьому [28] наголошує, що потенціал залучення у повоєнну відбудову виходить далеко за рамки простого відновлення традиційної інфраструктури, поширюючись на сфери зайнятості/працевлаштування та залучення іноземних інвестицій в післявоєнну економіку країни. Такі виклики додатково посилюють наявні ризики повоєнної реконструкції і відновлення в межах територіальних громад і регіонів, що зазнали суттєвих втрат і знаходяться зараз в умовах воєнного конфлікту.

Висновки

Кейс 17-ти правобережних тергромад Херсонської області, які зазнали окупації, посилення військової агресії, катастрофи Каховського водосховища і зазнають зараз активних бойових дій, показав багатовимірні просторові і суспільні наслідки:

- в числі ключових демографічних «антирезультатів»: скорочення населення на загальному рівні понад $\frac{2}{3}$ від довоєнної чисельності населення і з «лідерством» у цьому процесі обох міських тергромад (Херсонська та Бериславська);
- надзвичайна деформація статевої і вікової структури населення з катастрофічним зменшенням частки дітей та підлітків (менше 10 %) і зростанням частки людей старше працездатного віку (більше 50 %);
- зменшення людності населених пунктів загалом по досліджуваному регіону в 3 рази, а по сільським тергромадам — в 2 рази;

- суттєве зростання частки малих сіл, з чисельністю до 500 осіб (80 % населених пунктів в регіоні дослідження) і зростання кількості знелюднених населених пунктів;

- окремі позитивні тренди міграційної активності детермінуються як раціональним вибором і рішеннями, так і психологічними, емоційними складниками на тлі посилення ідентичності і регіональної приналежності;

- масштабні просторові наслідки воєнних дій, які вимірюються десятками тисяч пошкоджених і зруйнованих об'єктів житлової, комунальної, соціальної, транспортної і виробничої інфраструктури (69 % пошкоджень внаслідок влучання боєприпасів, 4,5 % — внаслідок влучання ракет, 26,5 % — внаслідок інших дій російських військ);

- суттєві відмінності в обсягах пошкоджень в межах різних населених пунктів: майже 24 % із загальної кількості пошкоджених бойовими діями об'єктів розташовані в межах міста Херсон, а 8 з 225 населених пунктів концентрують сумарно в своїх межах майже 53 % пошкоджених об'єктів; лише 67 населених пунктів не зазнали жодних руйнувань;

- переважання в числі зруйнованих об'єктів — закладів і об'єктів соціальної, комунальної, транспортної інфраструктури.

Такі зміни формують уявлення про фактично нові патерни екстичної і соціально-просторової мережі у регіонах, що зазнали найбільш масштабних втрат внаслідок окупації і активних бойових дій. Це спрямовує на переосмислення питань, пов'язаних із розвитком соціальної сфери в контексті ризиків суттєвого спрощення соціально-просторової структури деокупованих тергромад, особливо на тлі значних руйнувань об'єктів соціальної сфери, спроможності і можливостях подальшої децентралізації системи управління в регіоні. Така ситуація є також загрозливою з точки зору змін категорій і функцій населених пунктів, нарощування подальших диспропорцій не тільки на регіональному рівні, але і на локальному рівні територіальних громад, збезлюднення найменших населених пунктів та складнощів у їх повоєнній відбудові, відновленні/створенні нової мережі соціальних та інфраструктурних послуг.

Література [References]

1. Dzhahalov, M.N., Butnik, S.V., & Hovorukha, I.V. (2023). Analysis of direct losses and tasks of restoring fixed resources damaged as a result of hostilities in Ukraine. *Building Production*, 74: 25. DOI: <https://doi.org/10.36750/2524-2555.74.25-29>.
2. Malchykova, D., & Pylypenko, I. (2023). War-Torn Territories and Society: Migration Processes, Cases, Contexts of Ukraine. *Europa XXI*, 45: 21–36. DOI: <https://doi.org/10.7163/Eu21.2023.45.6>.
3. Heinonen, L., & Korhonen, I. (2023). The effects of the war on the Ukraine economy: The situation at the end of 2022 URL: <https://ideas.repec.org/p/zbw/bofitb/12023.html>
4. Struk, N. (2025). Ukraine's Economic Recovery: Key Priorities for the Future. In *The Economics of Russia's War in Ukraine* (1st ed., pp. 162–183). Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003435433-6>.
5. Al-Harithy, H. (2010). *Lessons in post-war reconstruction : case studies from Lebanon in the aftermath of the 2006 war*. Routledge.
6. Kudumovic, L. (2020). The experience of post-war reconstruction: the case of built heritage in Bosnia. *Open House International*, 45(3): 231–248. DOI: <https://doi.org/10.1108/OHI-05-2020-0038>.
7. Farnaz Arefian, F., Ryser, J., Hopkins, A., & Mackee, J. (2021). *Historic cities in the face of disasters : reconstruction, recovery and resilience of societies*. Springer.
8. Nate, S., Stavyt'skyi, A., Serbu, R., & Stoica, E. (2024). Conference discussion "Beyond conflict, Ukraine's journey to recovery reform and post-war reconstruction." *Access to Justice in Eastern Europe*, 7(2): 443–468. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.2-n000245>.
9. Maruniak, E., Lisovskiy, S., & Rudenko, L. (2023). The spatial dimension of the war effects in Ukraine: An agenda for country recovery. *Europa XXI*, 44: 6. DOI: <https://doi.org/10.7163/Eu21.2023.44.6>.
10. Sokolenko, K. V., Sokolenko, V. M., Holodnov, O. I., & Chernih, O. A. (2023). Town-planning tasks and principles of restoration of urbanized territories of the Luhansk region, destroyed as a result of hostilities. IOP Conference Series. *Earth and Environmental Science*, 1254(1), 12078. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1254/1/012078>.
11. Izarova, I., Hartman, Y., & Nate, S. (2023). War damages compensation: a case study on Ukraine [version 1; peer review: 1 approved]. *F1000 Research*, 12: 1250–1250. DOI: <https://doi.org/10.12688/f1000research.136162.1>.
12. Zahorskyi, V. (2024). Legal Consequences of Economic and Financial Damage Caused to Cultural Heritage: The Case of Armed Aggression against Ukraine. *Economic Affairs (Calcutta)*, 69(2): 967–977. DOI: <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.22>.
13. Mykhnenko, V. (2020). Causes and Consequences of the War in Eastern Ukraine: An Economic Geography Perspective. *Europe-Asia Studies*, 72(3): 528–560. DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2019.1684447>.
14. Shevchuk, S. A., Vyshnevskiy, V. I. & Bilous O. P. (2022). The Use of Remote Sensing Data for Investigation of Environmental Consequences of Russia-Ukraine War. *Journal of Landscape Ecology*, 15(3): 36–53. DOI: <https://doi.org/10.2478/jlecol-2022-0017>.
15. Kholoshyn, I. V., Syvyj, M. J., Mantulenko, S. V., Shevchenko, O. L., Sherick, D., & Mantulenko, K. M. (2023). Assessment of military destruction in Ukraine and its consequences using remote sensing. IOP Conference Series. *Earth and Environmental Science*, 1254(1): 12132. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1254/1/012132>.
16. Bonchkovskiy, O.S., Ostapenko, P.O., Shvaiko, V.M. & Bonchkovskiy, A.S. (2023). Remote sensing as a key tool for assessing war-induced damage to soil cover in Ukraine (the case study of Kyivska territorial hromada). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 32: 474–487. DOI: <https://doi.org/10.15421/112342>.
17. Popovych, V., Popovych, Y., Serba, T., & Novak, T. (2023). Psychosocial Consequences of armed Conflicts on Society. *Clinical Social Work Journal / CWS*, 14(3): 47–55. DOI: https://doi.org/10.22359/cswj_14_3_07.
18. Topchiiev, O. G., Malchykova, D. S., Pylypenko, I. O. & Yavorska, V. V. (2020). Methodological foundations of geography: Textbook. Kherson : Publishing House "Helvetica", 366 p. [In Ukrainian]. [Топчієв, О. Г. Мальчикова, Д. С., Пилипенко І. О., Яворська В. В. (2020). Методологічні засади географії : підручник. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 366 с.].
19. Keudel, O., & Huss, O. (2023). Polycentric governance in practice: the case of Ukraine's decentralised crisis response during the Russo-Ukrainian war. *Journal of Public Finance and Public Choice* (published online ahead of print 2023). Retrieved Feb 1, 2024, from URL: <https://doi.org/10.1332/25156918Y2023D000000002>.
20. De Cunto, G. (2021). Bonding Between Urban Fabric and Capacity of Collective Resilience: The Case of Talca Historic Centre, Chile. In *Historic Cities in the Face of Disasters* (pp. 355–367). Springer International Publishing. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-77356-4_20.
21. Palekha, Y. M., Malchykova, D. S., Antonenko, N. V., & Pylypenko, I. O. (2023). Approaches to the Territorial Communities' Typification of Ukraine as a Result of the Russian Military Aggression. *Ukrainian Geographical Journal*, 4: 36–43. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.04.036>.

22. Malchykova, D. & Pylypenko, I. (2022). Occupation urbicide: urban experience and everyday practices of the population (a case of Kherson, Ukraine). *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 88: 6–15. [In Ukrainian].
[Мальчикова, Д., Пилипенко, І. (2022). Окупаційний урбіцид: міський досвід та повсякденні практики населення (приклад Херсона, Україна). *Економічна та соціальна географія*, 88, 6–15.]. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15>.
23. Shalhoub-Kevorkian, N. (2017) The Occupation of the Senses: The Prosthetic and Aesthetic of State Terror. *The British Journal of Criminology*, 57(6): 1279–1300. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azw066>.
24. Pylypenko, I., & Malchykova, D. (2023). Der Kachovka-Stausee Wirtschaftsmotor und Kriegsschauplatz. *Osteuropa*, 73(1–2): 53–60. DOI: <https://doi.org/10.35998/oe-2023-006>.
25. Ukraine: UNDP and UNHCR partner to support recovery and durable solutions for war-affected communities in Ukraine. (2024). In MENA Report. Disco Digital Media, Inc.
26. Earnest, J. (2019). Managing projects in war-torn societies. *Journal of Management History*, 25(4): 585–602. DOI: <https://doi.org/10.1108/JMH-02-2019-0007>.
27. del Castillo, G. (2014). War-torn countries, natural resources, emerging-power investors and the UN development system. *Third World Quarterly*, 35(10): 1911–1926. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2014.971610>.
28. Manes, N. (2022). Miller Canfield forges Ukrainian alliance; Effort aims to rebuild war-torn country. *Crain's Detroit Business*, 38(35): 3.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2025

Malchykova, D. S.¹ 0000-0002-7197-8722Ostapenko, P. O.^{2,3} 0000-0002-2656-7377Pylypenko, I. O.¹ 0000-0001-6640-1163¹ Kherson State University, Kherson² Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv³ Ukrainian Researchers Society (public organization), Kyiv

Spatial and Human Challenges of Recovery the De-Occupied Territories of Kherson Region

UDC 911.7:341.383(477.72):351(045)

The article suggests a new perspective on socio-spatial transformations within the territories affected by large-scale military aggression, drawing on the experience of 17 right-bank territorial communities (hromadas) of the Kherson region liberated in autumn 2022 after almost 9 months of occupation. The period of occupation, the intensification of military aggression, the terrible Kakhovka Reservoir disaster and active hostilities within the region have had multidimensional consequences in the human and spatial aspects: massive population displacements and declines, changes in the age structure of the population, depopulation of settlements, numerous damages and destruction of housing, social, communal and transport infrastructure, industrial enterprises, and environmental problems. Using the case study methodology and thematic analysis, the study highlights new challenges in the process of recovering de-occupied hromadas: threats of changing the categories and functions of settlements, simplification of the socio-spatial structure amidst dramatic changes in the settlement's population, challenges in restoring economic activity and financial decentralisation. Through analysis of demographic processes and spatial consequences of military aggression within 225 settlements of de-occupied hromadas of the right bank of the Kherson region, the study conceptualises the issue of estimating the loss of human potential and the socio-spatial structure of its recovery, necessary for the post-war reconstruction and recovery measures at the regional and local levels.

Keywords: *russian-ukrainian war, territorial communities (hromadas), de-occupation, decentralisation post-war recovery.*

For citation:

Malchykova, D. S., Pylypenko, I. O., Ostapenko, P. O. (2025). Spatial and Human Challenges of Recovery the De-Occupied Territories of Kherson Region. *Ukrainian Geographical Journal*. No. 2(130): 67–77. [In Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2025.01.067>

Copyright © 2025 Publishing House *Akademperyodyka* of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The article is published under the open access license CC BY-NC-ND license

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>